

ABDURRAHİM FEDÂİ'NİN HÂFİZ DİVÂNİ'NİN İLK BEYTİNE YAPTIĞI ŞERHİN ÖNCEKİ ŞERHLERDEN FARKI*

İsmail GÜLEÇ**

Öz

Abdürrahim Fedâyî, 3. Devre Melami kutbu Muhammed Nuru'l-Arabi'nin damadı ve halefi bir mutasavvıftır. Tasavvuf erbabınca makbul bir eser olan Hafız Divanı'nın ilk beytini şerh etmiştir. Bu makalede Fedâyî'nin şerhinin kendisinden önce yapılan Sürûri, Şem'î ve Cevrî'nin şerhlerinden farklı olduğu yön tespit edilmeye çalışılmıştır.

The Difference of the Abdurrahim Fedayi's Commentary on the First Couple of Divan-e Hafez from the Preveius Commentaries

Abstract

Abdürrahim Fedâyî is a sufi who was the sucessor and the son-in-law of Muhammed Nuru'l-Arabi, the 3rd grade kutub of Malâmatîyya. Fedâyî who has many works also paraphrased the first couplet of Divan of Hafız which is an accepted work by the competents of sufism. In this paper, after the biography of Fedayi and introduction of his works the differences between his paraphrase and the paraphrases of Sürûri, Şem'î and Cevrî were tried to be presented. The differences among the paraphrases were explained based on the words "sâkî" and "ke's".

Sadık Vicdanî *Tomar-ı Turuk-ı Aliye'sinde* (1995: 19-84) ve Abdülbaki Gölpınarlı, *Melamîlik ve Melamiler* (1982) isimli eserinde Melamileri üç devirde inceler. Bunlar, ilk dönem melamileri olarak da adlandırılan hicretin üçüncü asrında Nişabur'da ortaya çıkan Hamdun Kassâr'la başlayan Melamiyye-i Kassâriyye, orta devre melamileri olarak da anılan Hacı Bayram Veli'nin halifesi Ömer-i Sikkîni'ni ile başlayan Melamiyye-i Bayramiyye ve son devre melamileri olarak da isimlendirilen XIX. asırda Muhammed Nûru'l-Arabî tarafından kurulan Melamiyye-i Nûriyye'dir.

Üçüncü devre melâmilerinin kutbu Nûru'l-Arabî, Kudüs'e yerleşmiş Hz. Hüseyin soyundan gelen bir ailenin çocuğu olarak 1813 yılında dünyaya geldi. Babasının Mısır'a göç etmesiyle de tahsil hayatını Mısır'da tamamlamıştır. Babasının küçük yaşta vefat etmesiyle dayısı tarafından himaye edilmiştir. 1820'de Şeyh Hasan Kuveysni'nin yanında başladığı tahsil hayatı dokuz yıl sürdü. Farklı hocalar ve şeyhler-

* 9-10 Mayıs 2015 tarihlerinde Antalya'da düzenlenen *Uluslararası Melamîlik ve Seyyid Muhammed Nuru'l-Arabi Sempozyumu*'nda sunulan bildirinin genişletilmiş şeklidir.

** Prof. Dr. İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. Fedâî'nin biyografisi, yazarın daha önce yaptığı bir çalışmanın yeniden düzenlenmiş halidir. (Bk. Kaynakça Güleç, İsmail)

den feyz aldıktan sonra döndüğü Mısır'da hocası tarafından Rumeli'ye gönderildi. Burada Kazanlı Abdülhalık Efendi'ye intisap etti ve onun ölümüyle de Trabzonlu Şeyh Mustafa'ya bağlandı ve Nakşibendiyye-Müceddidi icazeti aldı. Ömrünün büyük bir kısmı bugün Makedonya sınırları içinde olan Usturumca ve Üsküp'te geçti. 13 Mart 1888'de¹ Usturumca'daki evinde vefat etti ve vefat ettiği odaya defnedildi.² (Azamat 2005: 560-561)

Nûru'l-Arabî Üsküp'te Arap Hoca olarak tanınmıştır. Prizren'de *Noktatü'l-Beyan* isimli risalesini okuttuğu için adı Noktacı Hoca olarak da bilinir. (Vicdani 1995: 68) Bu satırların yazılmasının nedeni olan Abdürrahim Fedâî Efendi, son devre melamilerinin piri ve kutbu olan Muhammed Nûru'l-Arabî'nin damadı ve halifesidir.

Abdürrahîm Fedâî'nin doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte XIX. asrın ortalarında dünyaya gelmiş olabileceğini tahmin etmekteyiz. Prizren'de dünyaya gelen Abdürrahim Efendi'nin dedesi Maksut Bey ve babası Ali Bey Prizren'in ileri gelen saygın şahsiyetlerindendir. Katlanova ve Doyran'da han, hamam ve arazileri olan bu zengin aile bölgede oldukça saygındır.³

Babası Ali Bey, Fedâî'nin eğitimine oldukça önem vermiş, onun iyi bir eğitim alması için her türlü fedakarlığı göstermiştir. İlk eğitimini Üsküp'te alan Fedâî, ardından Mısır'da Ezher Üniversitesinde eğitimini tamamlamış ve Üsküp'e dönmüştür. Müderris olarak zahiri ilimler için icazet alan Fedâî, Üsküp Medresesinde müderrislik yapmaya başlamıştır. Uzun süre bu görevini sürdüren Fedâî, dinî ilimler konusunda dönemin sözü dinlenir âlimleri arasında yer almıştır.

Fedâî, Üsküp Medresesinde eğitim vermeye devam ettiği sıralarda Muhammed Nûru'l-Arabî'nin sohbetlerini duyar ve dinlemeye gider. Nûru'l-Arabî'nin sohbetlerinden çok etkilenmesi üzerine onun müridi olmak ister. Üsküp'te Boyalıhan⁴ denilen yerde Nûru'l-Arabî ile görüştüktan sonra biat etmek ister. Nûru'l-Arabî, geceyi Boyalıhan'da geçireceğini, bu konuyu sabah görüşmeyi arzu ettiğini söyleyerek Fedâî'yi gönderirir. Fedâî, ertesi gün hana geldiğinde, Nûru'l-Arabî'nin erkenden Usturumca'ya doğru yola çıktığını öğrenir. Hemen peşinden Usturumca'ya gider ve orada Nûru'l-Arabî'yi bulur.

1 1305 29 Cemaziyelahir 1305/12 Mart 1887 gecesi saat ikide vefat ettiği rivayet edilir. (Yusuf Ziya İnan, Seyyidü'l-Melâmi Muhammed Nûrû'l-Arabî (Hayatı - Şahsiyeti - Eserleri : 1813 - 1887), 1971, İstanbul: s. 11 - 26)

2 Hz. Muhammed'in vefat ettiği odaya defnedilmesiyle başlayan bu gelenek muakkiplerince de teberrüken devam ettirilmiştir.

3 Kaynaklarda yer almayan bu bilgiler Bayram Seven tarafından geleneğe mensup kişilerden dinlenerek toplanmıştır. Daha sonra Gökhan Tümay da bazı bilgileri tashih etmiştir. Her ikisine de teşekkür ederim.

4 Boyalıhan, Üsküp çarşısı içinde, İsa Bey Camiine yakın bir mevkide idi. Kentim imar planı uygulaması esnasında yıkılmıştır. (Kumbaracı 2008: 304-305)

Fedâî, biat etme arzusunun ısrarlı bir şekilde yeniler. Nûru'l-Arabî, Fedâî'nin ısrarı karşısında bir şartı olduğunu, bu şartını kabul etmesi durumunda kendisini ihvanı olarak kabul edebileceğini bildirir. Fedâî, şartı kabul edeceğini söyler ve şartını sorar. Nûru'l-Arabî'nin şartı Fedâî'nin, kalın dudaklı, kara ve çirkin kıızıyla evlenmesidir. Fedâî, bu şart karşısında en ufak bir tereddüt göstermez ve kararlılığını yineler. Nûru'l-Arabî, bu kararı ailesine nasıl kabul ettireceğini sorunca da, kararına ailesini karıştırmayacağını söyler. Ailesinin karşı çıkmasına rağmen Fedâî sözünden dönmez ve Nûru'l-Arabî'nin kızı Latife Hanım'la evlenir. Ailesinden, ailesinin zenginliğinden ve şöhretinden tevhit ilmi uğruna fedakârlık yaptığı için kendisine Nûru'l-Arabî tarafından Fedâî mahlası verilir. Latife Hanım aslında çirkin bir kadın değildir. Nûru'l-Arabî, Abdürrahim Efendi'nin ne kadar ciddi olduğunu ölçmek için lâtif bir nükte ihtivâ eden küçük bir imtihan yapmıştır.⁵

Muhammed Nûru'l-Arabî'nin Şerif Efendi ve Latife Hanım adlarında iki çocuğu olmuştur. Halifesi ve oğlu Şerif Efendi'nin hiç çocuğu olmadığı için maddî ve manevî soyu Latife Hanım ve damadı Fedâî ile onların çocuklarından devam etmiştir. Fedâî'nin Latife Hanım'la olan evliliğinden Hacı Kemal Efendi, Hakkı Efendi ve Ali Efendi olmak üzere üç oğlu olmuştur.

Fedâî, tevhit ilminde zevki yüksek bir ihvân ve cezbeli bir zattır. Tevhit makâmalarını kısa sürede tamamlamış ve ilmindeki derinlik ilhamla günden güne artmıştır. Bursalı Mehmet Tahir Efendi onun bu özelliğini şu cümlelerle ifade eder.

... ulûm-ı zâhire ve bâtınadaki mahâretleri teslim-kerde-i erbâb-ı irfân mevcûd olan sekiz-on parça âsâr-ı kudsiyeleri meyân-ı urafâda mütedavildir. Bir defâ ulûm-ı resmiyyede icâzet verdikleri gibi ulûm-ı bâtıneden dahi nice nice urefâ yetiştirmişlerdir. (2014: 9)

Melâmet-i Nûriye'nin yayılmasında etkili olmuş isimlerden biri olmuş, bu uğurda etkin görevlerde bulunmuştur. Geçmiş dönemlerdeki melâmilerin merkezî yönetim tarafından bir tehdit unsuru görülüp kıyım ve sürgüne uğratılmalarına rağmen, Nûru'l-Arabî'nin gayreti ve halifelerinin yönlendirmesi ile melâmiler merkezî yönetim tarafından bir tehdit unsuru olarak görülmemiş, herhangi bir kıyım ve sürgüne uğramamışlardır. Abdürrahim Fedâî, Ali Urfî Efendi (ö. 1305), İştîpli Salih Rıfat Efendi (ö. 1326), Hacı Süleyman Bey (ö. 1307), Şeyh Kemal Efendi (ö. 1332), Vehbi Efendi (ö. 1323), Hacı Maksut Efendi, Salih Lütfü Efendi ve pek çok önemli melâmî, haklarında ortaya atılan asılsız iddiaların görüşülerek giderilmesinde ve melâmetin yeni yüzünün merkezî yönetim tarafından kabul görmesinde etkin rol oynamış,

5 Bu evlilik bize İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin babası Sabit'in evliliğini hatırlatmaktadır.

örnek yaşantılarıyla halk tarafından benimsenmişlerdir. Dolayısıyla melâmet büyük bir coğrafi alanda geniş kitlelere yayılmıştır.

Bu zaman zarfında Fedâî'nin, Üsküp Melâmî dergâhında Muhammed Nûr'un baş halifesi olarak görev yaptığını görmekteyiz. Gerek yaşantısıyla, gerek ortaya koymuş olduğu eserlerle ve bu eserlerde gündeme getirdiği yeni açılımlarla, ihvanın daha çabuk bir şekilde olgunlaşmasına katkıda bulunmayı sürdürmüştür.

Müritlerin eğitilmesi hususunda getirdiği bir takım yeni uygulamaları anlattığı risalesini Nûru'l-Arabî'ye sunan Fedâî'nin görüşleri Nûru'l-Arabî tarafından kabul görmüş, yetiştirdiği bazı halifeler daha o dönemde derslerini Fedâî'nin uygulamalarına göre vermeye başlamışlardır. Ancak bu onaya karşın Nûru'l-Arabî müritlerine mevcut dersleri vermeye devam etmiş, bu değişikliğin isteğe bağlı olarak uygulanmasını uygun görmüştür. Bu süreçte bazı halifeleri ihvana ders telkini *Risâle-yi Sâlihîyye*'de belirtilen rabitalara göre yaparken, Fedâî hazretleri ve tesirinde yetişen halifelerinden bir kısmı da *Risale-yi Vehbiye*'ye göre rabıtaya yapmaya devam etmişlerdir.

Nûru'l-Arabî, Ustrumcalı Süleyman Bey'in konağında Vranofçalı Elmas Efendi (ö. 1906), Ali Urfi Efendi (ö. 1888), İştibli Salih Rifat Efendi (ö. 1908), Salih Lütfü Efendi ve diğer bazı halifeleri ile toplantı yaparken, bu konu gündeme geldiğinde "Gün gelecek kutuplardan birisi, rabitaları değiştirecek" diyerek bu değişikliğin ileride olacağına işaret etmiştir. Bu değişiklik torunu Hakkı Efendi tarafından uygulamaya konacaktır.

Abdurrahim Fedâî Üsküp'teki tekkenin⁶ ilk şeyhi olmuş, ondan sonra da oğlu Kemal Efendi şeyh olmuştur. Daha sonra Kemal Efendi İstanbul'a gelince de oğlu Hakkı Efendi şeyh olmuştur. (Gölpınarlı 1992: 302)

Muhammed Nûr, 1884 yılında ikinci kez hacca gitmeye niyetlenmiş, damadı Abdürrahim Fedâî, torunu Hacı Kemal Efendi ve ihvanıyla birlikte bu hacca katılmışlardır. Fedâî, hac dönüşü sırasında 1303 Muharreminin birinci günü (10 Ekim 1885) vefat etmiş,⁷ Süveys civarında Ayn-ı Musa denilen yerde defnedilmiştir. (Bursalı 1333: 133) Vefatından sonra Üsküp Melâmî dergâhına büyük oğlu Hacı Kemal Efendi şeyh olmuştur.

Son dönem melâmilerini kendileriyle bizzat görüşerek anlatan Sadık Vicdani, Fedâî'den bir yer dışında bahsetmemesi, onun İstanbul'da

6 Üsküp dergahlarını hakkında bilgi veren Kumbaracı Melami tekkesinden bahsetmemektedir. (2008: 223-252)

7 Vefatına düşürülen tarih şudur: Nûr edip cism-i cemîli rûha etdi inkilâb (1303) (Gölpınarlı 1992: 304)

pek tanınmadığını düşündürmektedir. Aynı şekilde Gölpınarlı, meşhur eserinde Nûru'l-Arabî'nin diğer halifelerini anlatırken Abdürrahim Fedâî'den 'halifetü'l-hülefa' diyerek kısaca bahsetmektedir. Kaynaklarda ondan yeterince bahsedilmemesinin nedeni Nûru'l-Arabî'den önce vefat etmiş olması ve İstanbul'da yeteri kadar tanınmaması olabilir.

Abdürrahim Efendi dini ilimlerde de icazet sahibi alim bir zattır. Nûru'l-Arabî'nin oğlu Kemal için tertip ettiği sünnet düğününde kimi davetlilerin uygunsuz davranışların İstanbul'a eksik ve yanlış olarak aksettirilmesi üzerine meclis-i meşayihde şeyhini savunmak üzere İstanbul'a gönderilecek kadar bilgili ve güvenilir biridir. (Gölpınarlı 1992: 305)

Abdülehad Efendi (ö. 1913), Hacı Hafız Abdür-rauf Efendi (ö. 1921), Yunus Efendi (ö. 1911), İsmail Efendi (ö. 1910) Fedâî'nin halifeleridir. (Gölpınarlı 1992: 309-310) O, talebelerine iki defa icazet verebilen nadir mutasavvıflardandır. (Bursalı 1333: 133)

Eserleri

Abdürrahim Fedâî, konusu tevhid ve mertebeleri olan bir çok eser yazmıştır. Onun eserlerinin temel özelliği öğretici oluşudur. Manzum eserlerinde bile bu özellik göze çarpar.

Bursalı Mehmet Tahir, Fedâî'nin eserlerini; *Kasîde-i Nûniyye*, *Kasîde-i Tâiyye*, *Merâtibü'l-Vücûd*, *Risâle-i Vehbiyye*, *Manzum Şerh-i Şâfiyye*, *Şerh-i Sırr-ı Ene'l-Hak*, *Hediyetü'l-Hac*, *Risâle-i İrade-i Cüziyye*, *Risâle-i Ahvâl-i Melâmiyye*, *Manzum Merâtibu'l-Vücûd*, *Manzûme-i Vehbiyye* ve *Mecmûa-ı İlâhiyyât* olarak sıralar. (1333: 133) Gölpınarlı, *Tefsîr-i Sûretü'l-Kevser* isimli bir eserinden de bahseder. Abdürrahim Efendi'nin Arapça yazdığı tek eser olan bu tefsiri Gölpınarlı çok beğenir ve "Keşke bu risaleden başka risale yazmasaydı, hele nazma hiç özenmeseydi. İlim ve ihatası, tasavvuftaki rûsuhu tamamıyla bu tefsirde görülüyor." (1992: 305) diyerek över. Fedâî mahlasıyla yazdığı şiirlerini topladığı küçük bir divanı vardır. Kaynaklarda geçmeyen *Risâle-i Rûh-i Kızıl alâ Esrâr-ı Mebzûl*, *Muammâ-yı Sırr-ı Ezel*, *Şerh-i Beyt-i Hâfız-ı Şîrâzi* isimli eserleri de vardır.⁸

Kasîde-i Nûniyye Muhammediye tarzında yazılmıştır. Fedâî bu eserde varlık mertebelerinden ve Melamilîğin hallerinden bahsetmektedir. 1363 beyittir. (Şahin 2009)

Kasîde-i Tâiyye ve Merâtibü'l-Vücûd yine tevhid neşesiyle yazdığı şiirlerinden oluşan eserleridir. *Risâle-i Vehbiyye*'nin konusu da tevhid mertebeleri ve birliğidir. Bu eser Hasan Fehmi Kumanlıoğlu tarafından şerh edilmiştir. (İzmir: 2005) Gölpınarlı Fedâî'nin manzum eserle-

8 Beni bu eserlerden haberdar eden Bayram Seven'e teşekkür ederim.

rini nazım olarak çok başarısız bulur. (1992: 306)

Hediyetü'l-Hac, fena ve beka mertebelerinin hacc menasiki üzerinden anlatıldığı küçük bir eserdir.

Bu eserlerin mühim bir kısmı bir kaç sayfalık risalelerden oluşmaktadır ve çeşitli mecmualar içindedir.

Çalışmamıza konu olan metin şöyledir.

Şerh-i Beyt-i Hâfız-ı Şirâzî
Abdürrahîm Efendi el-Melâmî

Elâ yâ eyyuhe's-sâkî edir ke'sen ve nâvilhâ
Ki ışk âsân numûd evvel velî uftâd muşkilhâ

Elâ, sen âgâh ol. **Yâ eyyuhe's-sâkî**, ey sâkî, ya'ni ey mücellâ-yı hüsn-i ehâdiyet olan sûret-i âdem ki ayn-ı haktır ve kitâb-ı mutlak-tır ve mecma'-i ezvâk-ı enfüs ü âfâkdır, *raaytû rabbî fî sûretihî şâbbi emred* kavline mısdaştır. **Edir ke'sen**, sen ey mücellâ-yı hüsn dön-dür kadeh gibi olan tecelliyât-ı hüsnünü ki kâffe-i zerrât âfâk u enfüsde aynen meşhûddur ve tafsîlen mer'îdir ve ehl-i nazara mukar-rerdir, ve zeviyel-ezvâka me'zûkdur, ve âşık u ma'sûkda hüveydâdır. **Ve nâvilhâ**, ve dahî ol ke's-i tecelliyâtı ve dekâik-i me'âni-i hüsnü ve cilve-nümâ-yı sırr-ı şâbî ve lezâiz-i mahbûb-ı rûhânîyi bana da sun. Ya'ni meclis-i Ka'be-i zâtı ve meyhâne-yi zevk-i vahdetde bulunan uşşâk-ı Melâmiyyeyi ve remz-i makâm-ı ayn-ı temkîn-i sûret-i Hüdâ ve meşhed-i sırr-ı şâbbi-i Nebvî olan ricâlî maksad-ı sıdkda olanlara sen sun. **Ki ışk âsân numûd evvel** aşk ki hubb-ı zât-ı İlâhî ve hareket-i vech-i ehâdî ve nüzûl-i sırr-ı gaybî ehl-i vücûd ve ehl-i sûrete âsân göründü. Ya'ni sıfat-ı İlâhî olan hubb-ı İlâhî kendi mir'atında zuhûr etmemiş insân-ı hayvân olanlara kable's-sûluk ve'l-vüsûl âsân göründü. Zirâ ayn-ı Hak olan sırr-ı ehâdiyyet ve cemâl-i vâhidîyyet [2] ve kemâl-i rubûbiyyet rû-nûma olmadığı cihetden zulumât-ı kevn-de ve evhâm ve hayâlâtda müstağrak-ı cehl ü firkat olduklarından kıraât-ı kitâb-ı mushaf-ı hüsn ve cilve-i mahbûb-ı hakikat-nümûn mestûriyyetinden kıl u kâlde kalıp âsân göründü. Binâen aleyh vech-i hüsn-i ehâdiyyete perde ve hicâb olan evhâm u hayâlât-ı mâsivâ matla'-ı vech-i âdemiyetden şems-i tecellî-i vech-i hakikati pertev-i nûr-i zâtî-i gaybî kü'ûs olan mecâlî ve mehâbib-i süveri enfüs ve âfâkı irâde ve münâvele sâkî-i hüsn-i Ahmedîden niyâz olunur. **Velî uftâd müşkil-hâ** velâkin ol hubb-i zâtî-i aşk-ı uşşâkâna nice müşkiller düş-dü. Zirâ âşık ve ma'sûk ayn-ı vâhid olup sûret-i şâbde râî ve mer'î sûretin atılmış görüldü. Âşık kim olacağı ve ma'sûk ne olacağı bir ayn-ı vâhid sûretinde müştebih-i hüveydâ oldu. Ayn-ı ehâdiyyet iki nâm ile müsemmâ oldu. Mushaf-ı hüsn-i ehâdî ve dakâik-i kelîmât-ı hurûf-ı mahbûbu suver-i kesretle nigârının cem'iyete kadeh-i vahdet

şikest olunca zevk şarâbı hüsn-i âfâk vü enfüste münteşir oldu. Kitâb-ı metn-i hüsn şerhiyle berâber yine bir nüshada iki nâm ile görüldü. Öyle olunca hüve'l-evvelü hüve'l-âhirü hüve'l-zâhirü hüve'l-bâtn olan ve hazret-i hüviyetden ibâret bulunan müşşid-i hakîki ve sâki-i gaybî ve ke's-i tecellî ve şâb-ı rübûbî ve aşk-ı Ahmedî ve nüzûl-i rahmânî [3] ve sırr-ı zevk-i uşşâki ve hâl-i vech-i ehadi olan esâmi-i hüsnü ile müsemma ayn-ı ehâdiyyenin imdâd ve tecellisi ile müşkiller ref olundu. Mir'at-i hüsn-i mahbûbda âşık ve ma'sûk suretleriyle bir vech görüldü ve bî-nihâye zevk müşâhede olundu ve hâr-ı beliyât-ı süver içinde gül-i ra'nâ alındı. Ve evrâk-ı kitâb-ı tafsilde nokta-ı besmele-i sırr-ı Alî kırâat olundu. *Ene noktâtın elletî tahta'l-bâi* sırrı keşf olundu. Kütüb-i semâviyyede bulunan esrâr enfüs ü âfâk-ı fâtiha-i vech-i Ademîde nokta-ı hâl-i Yezdânî rûh-i Ahmedî besmele-i rûh-i gülzârda istişmâm olundu. *Tûbî sümme tûbî* nidâları *kâbe kavseyn* ebrû-yı suret-i şâbde nağme-i mutribânla istima' olundu.

Hanâçir-i müjgân-ı çeşm-i fettânla imânlar mecruh oldu. Sevâd-ı gayb-ı mutlak kâffe-i zerrât-ı âlem-i vucûdda küfr-i hakîki ile muhît oldu. Zâhidân-ı bî-reynân vâveyle diyerek düzah-i firkat-i şirkde makhûr ve münhezim oldu.

Beytin tercümesi

Hafız Divânı'nı tercüme eden mütercimler beyti şöyle tercüme etmektedirler.

Gölpınarlı: *Saki, döndür kadehi, herkese sun, bana da ver. Çünkü aşk önce kolay görüldü, ama sonradan çok müşküller meydana geldi.*

Şardağ: *Ver ey sakiy kadeh dönsün, içip kansın bütün canlar Sanılmışken kolaydır aşk, sonra çıktı ne zorluklar.*

M. Kanar: *Saki, Dolaştır haydi kadehi, sun Aşk kolay görüldü ilkin, sonra çıktı çok sorun.*

H. Kırlangıç: *Saki kadehi gezdır bana da ver Aşk önce kolay görüldü fakat sonra sökün etti güçlükler*

Yukarıdaki tercümelerin de yardımıyla beyit řu şekilde tercüme edilebilir.

"Ey sâki, şarap kadehini döndür, dolaştır, bana da ulaştır; çünkü aşk önceden kolay görüldü ama sonradan zorluklar ortaya çıktı."

Şerhler

Hafız Divânı şerhi deyince akla gelen ilk şerhler Surûri (ö. 1562), Şem'i (ö. 1603), Sûdî (ö. 1599), Cevrî (ö. 1654) ve Konevî'dir (ö. 1828). Bunları sırasıyla nakledelim.

Sürûrî

1. mısra: “Âgâh ol ey sâkî, devr itdür tolu kadehi ve sun anı. Ve sâkîden murâd vâ'iz ü nâsîh ve ragbet ü zevk viricidür ve ke'sden murâd şol va'z ü nasîhat ü kelime-i hikmetdür ki âdeme şevk ü ragbet virür.”
2. mısra: “Ki 'ışk-ı ilâhî âsân göründi evvel velî düşdi müşkiller. Pes, sâlik-i tarikat ve tâlib-i hakikat olana şevk ü zevk virmek gerek tâ kehillenmeyüp vusûl-i ila'llâh hâsıl olunca sa'y-ı belîg ide.”⁹

Sürûrî beyti irfani bir bakış açısıyla şerh etmiştir.

Şem'î

1. mısra: “Âgâh ol ey sâkî, ke'si devr itdür ve anı sun. Ke'sden murâd câm-ı mahabbetdür. Sâkîden murâd mürşid-i kâmil.”
2. mısra: “Ki 'ışk-ı ilâhî visâl-i Hakk ile 'âlem-i ervâhda evvel âsân görindi, ba'de'l-visâl müşkilleri düşdi ya'nî 'âlem-i nâsûta gelmek ile zâhir oldı. [...] Mürîde lâzımdur ki her dem şeyhinden müstefiz olup visâl-i cânâna isti'dâd hâsıl ide.”¹⁰

Sûdî

“Ey sâkî bana bâde vir zîrâ 'ışk-ı cânân evvelde kolay göründi ammâ âhirde müşkiller vâkî' oldı. Zîrâ bir kimseye gönül [virsen] ibtidâ'en sana envâ'-ı mülâyemetler gösterür. Sonra istignâya başlar. 'Âşık-ı bîçâre de istignâya tahammül eylemeyüp gâh bâdeye ve gâh afyûna ve berşe ve esrâra ve kahveye düşer divâne gönli bir mikdâr ârâm u karâr eylesün diyü.”¹¹

Sudî'nin yaptığı tercüme olup tasavvufi herhangi bir açıklama bulunmamaktadır.

Cevrî

1. Mısra: Ey baña muhabbet cur'asından keyf-i taleb bahş eden sâkî-yi câm-ı vahdet ol kâse-i pür-şarâb-ı zevki devr ettir ve sun nûş edelim ve bilmiş ol.
2. Mısra: Zîrâ bâzîçe-i aşk-ı ilâhî evvel âsân göründü bize ama sonra bunun gibi müşkiller vâkî' oldu ve bu müşkilâtın vuku'u beni efkâr-ı fâsideye ve bîm-i cânâ düşürdü. Eger min ba'd böyle hüşyâr kalırsam cân havfî galebe edip kendimi nâkıa ü nâ-tamâm iken varta-ı helâka salmak mukarrerdir. Zîrâ mebâdi-i talebde çekdiğim âlâm ve meşakkatten bildim ki (Şafak 2012: 67)

9 Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 4056, yk. 2a.

10 Süleymaniye Kütüphanesi, Kadızade Mehmed 403, yk. 2a-b.

11 *Şerh-i Divan-ı Hafız*. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, K. 933-934.K. 933, yk. 3b-4a.

Konevî

Agah ve mütenebbih ol ey saki, şarapla dolu ka'si (kaseyi) ehli-meclisden müsteid olanlara birer birer sun, ba'dehu ben mülâzim-i bezm-i uşşaka da sun ki evvel aşk-ı ilahi asan göründü lakin aşka mazhariyetten sonra nice müşküller düştü ve nice tavr-ı akıldan hariç ukubat vaki oldu ki hallâle'l-müşkilat olan sakinin şarabına muhtaçtır.

Fedâî'nin şerhinin diğer şerhlerden farkını iki kelime üzerinden göstermek istiyorum. Bu kelimeler sâkî ve k'es'dir. Sudî'nin şerhi tasavvufî olmadığı için değerlendirme dışında tutacağız.

Sâkî sözlüklerde, *içki meclisinde içki dağıtan, kadehlere içki koyan kimse, su dağıtan kimse* olarak açıklanırken ke's kadeh, bardak, şarap dolu bardak şeklinde açıklanmaktadır. Tasavvufî terimler sözlüklerinde ise anlamlar biraz daha farklıdır. Önce sâkî kelimesinin tanımlarına ülkemizde yaygın olarak bilinen tasavvuf terimleri sözlüklerine bir göz atalım:

Seyyid Cafer Seccâdî: Tasavvuf edebiyatında çeşitli anlamlarda kullanılmış kelimelerdendir. Bazen mutlak feyz dağıtan bazen Kevser dağıtan anlamında kullanılmıştır. Kâmil mürşit anlamında da kullanılmıştır.

Süleyman Uludağ: Feyyâz-ı mutlak, bütün feyz ve sevginin kaynağı olan Allah. Mürşid-i kâmil, pîr-i tarikat.

Ethem Cebecioğlu: yok.

Ke's

Seyyid Cafer Seccâdî: Yok.

Süleyman Uludağ: Ke'sü'l-hubb, sevgi kadehi, âşıkın kalbi.

Ethem Cebecioğlu: Sevgi kâsesi, âşıkın kalbi, sâlikin sırrı.

Fedâyî'den önceki şarihler bu iki kelimeyi şu şekilde şerh etmişlerdir.

	Sürûri	Şemî	Cevrî
Sâkî	Sohbeti zevk ve şevk veren vaiz, nâsih.	Mürşid-i kâmil	Vahdet kadehinin sunucusu
Ke's	İnsana şevk ve rağbet veren nasihat	Muhabbet kadehi	Zevk şarabı ile dolu kadeh

Görüldüğü gibi sözlüklerde verilen karşılıklar şerhlerde verilen açıklamalarla çok yakın benzerlik göstermektedir. Fedâyî ise bu kelimeyi kendisinden öncekilerden biraz daha geniş yorumlamıştır.

Sâkî	ey mücellâ-yı hüsn-i ehâdiyet olan sûret-i âdem ki ayn-ı hakır, ve kitâb-ı mutlakır ve mecma'-i ezvâk-ı enfüs ü âfâkır, <i>raaytü rabbî fi sûretihî şâbbi emred</i> kavline mısdaktır
Ke's	sen ey mücellâ-yı hüsn döndür kadeh gibi olan tecelliyât-ı hüsnünü ki kâffe-i zerrât âfâk u enfüsde aynen meşhûddur ve tafsîlen mer'îdir ve chl-i nazara mukarrerdir, ve zevîye'l-ezvâka me'zûkdur, ve âşık u ma'sûkda hüveydâdır.

Şerhleri okuduktan sonra fark kendini belli etmektedir. Sâkî'yi diğerlerinden farklı olarak ehâdiyet güzelliğinin kendisinde görüldüğü Adem olarak açıklamakta, daha sonra bu Adem'in, yani kâmil insanın özelliklerini sıralamaktadır. Kâmil insanın özellikleri Hakk'a ayna olmak, enfüs ve afaktaki tüm zevklerin kendisinde toplandığı, mutlak kitâb ve "*raaytü rabbî fi sûretihî şâbbi emred*" sözünün doğrulayıcısı olan ehâdiyet güzelliğinin suretinde yansıdığı insân-ı kâmilidir. Dolayısıyla sâkî kelimesi üzerinden insân-ı kâmil tanımı yapılmakta, Şem'i'nin mürşid-i kâmil, Cevri'nin vahdet kadehinin sunucusu olarak kısaca açıkladığı sâkî bu anlamları muhafaza etmekle birlikte daha da geniş bir şekilde açıklanmaktadır.

Ke's kelimesinde de aynı durum söz konusudur. Şarihlerin ve sözlüklerin kısaca sevgi kadehi olarak açıkladıkları bu kelimeyi Fedâyî güzelliğinin kendisinde tecelliği ettiği sûrete benzeterek diğerlerinden farklı şekilde açıklamaktadır. Burada döndürülen kadeh mecliste bulunanların hepsinin görmek istedikleri kâmil mürşidin sûreti olup herkesin görebilmesi için döndürmesi olarak yorumlamakta, böylece kendisinden öncekilerden farklı bir teşbihte bulunmaktadır. Kadeh ile yüz arasındaki benzerlik şekil ve etki bakımındandır. Kâmil mürşidin yüzü de kadeh gibi parlak ve kadehten içenler nasıl kendilerinden geçiyorlarsa kâmil mürşidin yüzünü görenler, şarap gibi etkili olan sohbetini dinleyenler de kendisinden geçmektedir. Bu benzetme ile Fedâyî hem kendisinden öncekilerden, hem de sözlüklerden farklılaşmaktadır.

Öte yandan açıklamaların aynı zamanda birbirini kapsadığını da söyleyebiliriz. Şem'i'nin açıklaması Sürûri'nin açıklamasını, Cevri'nin açıklaması Şem'i'nin açıklamasını, Fedâi'nin açıklaması ise hepsini kapsamaktadır. Dolayısıyla Fedâyî, kendisinden öncekilerinin biraz kapalı ve muhtasar yaptıkları açıklamaları daha açık ve tasavvufi zevke dayalı olarak ancak erbabının tam manasıyla zevk edip anlayabilecekleri şekilde açıklamaktadır. Öyle ki Fedâyî'nin şerhi sayfalar dolusu açıklanabilecek kadar zengin bir muhtevaya sahiptir. Zevki ve irfânîdir. Kanaatimizce Fedâyî şerhinin öncekilerden farkı budur.

Kaynakça

- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Anka Yayınları, 2004.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, Hâfız Divanı, Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, Ankara, MEB, 1988.
- Güleç, İsmail "Abdurrahim Fedayi ve Rısale-i İydiyye'si", *Balkan Studies II History&Literature*, ed. Deniz Ekinci vd., İstanbul: Ciral Metedhiy Üniversitesi, 2011, s. 45-53.
- Kanar, Mehmet Hâfız Divanı, Cilt 1, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2011.
- Kırlangıç, Hicabi, Hâfız Divânı, İstanbul, Kapı Yayınları, 2013.
- Sarı, Osman. "Hafız Divan'ının İki Yeni Türkçe Tercümesi Dolayısıyla: Hafız Divanı'ndaki İlk Gazelin İlk Beytinin Türkçe Tercümesi Üzerine Bazı Notlar" *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı/Number 2 Yıl/Year 2013 Güz/Autumn, s. 407-416.
- Seccâdî, Seyyid Cafer. *Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2007.
- Seyyid Mehmed Vehbi Konevî, *Şerh-i Divanı Hâfız*, (derkenar Şerh-i Sûdî), İstanbul, Matbaa-yı Âmire, 1289 hicrî, Muharrem).
- Sûdî, *Şerh-i Divan-ı Hafız*. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, K. 933-934.K. 933, yk. 3b-4a.
- Surûrî, *Şerh-i Divan-ı Hafız*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 4056, yk. 2a.
- Şafak, Turgay "Cevri Çelebi'ye Nispet Edilen Hafız-ı Şirâzî Gazeli Şerhi" *Mukaddime* 6 (2012), 51-72.
- Şardağ, Rüştü, *Şirazlı Hâfız'dan Gazeller*, İzmir.
- Şem'î, *Şerh-i Divan-ı Hafız*, Süleymaniye Kütüphanesi, Kadızade Mehmed 403, yk. 2a-b.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2001.